Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 2 (100)

ISSN: 2663-7650

УДК 321.01:[329:141.7]:[17.023.36+316.42]
DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(100).2026.195-204

КОНЦЕПТ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ТЕОРІЯХ ПОПУЛІЗМУ Е. ЛАКЛАУ, Ш. МУФФ І Б. АРДІТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В. М. Слюсар,[*] І. К. Вітюк,[**] Ю. В. Малихін[***]

У статті здійснено філософсько-політологічний аналіз концепту справедливості в теоріях популізму Ернесто Лаклау, Шанталь Муфф та Бенджаміна Ардіті. Дослідження зумовлене зростанням ролі популістських настроїв у політичній і соціальній системах, а також актуалізацією відчуття несправедливості (соціальної, політичної та символічної) як чинника мобілізації. Метою роботи є встановлення спільних і відмінних позицій трактування справедливості та пояснення механізмів її реалізації в соціальній практиці.

У теорії Е. Лаклау справедливість постає як "порожній означник", що об'єднує різнорідні незадоволені вимоги через антагонізм із "ворогом" (олігархією, елітою) і надає їм універсального статусу, конституюючи "народ" як політичного суб'єкта. Ш. Муфф розглядає справедливість як аксіологічну основу лівого популізму, яка формує колективну волю навколо рівності в межах агоністичної демократії та дозволяє радикалізувати демократичні інститути без відмови від них. Б. Ардіті трактує справедливість як феномен внутрішньої периферії ліберальної демократії: з одного боку – як інструмент вертикального домінування та підкорення через "розподільчу справедливість зверху вниз", з іншого – як відкритий критичний процес переосмислення правових і політичних норм. Спільним для всіх трьох підходів є постфундаменталістське розуміння справедливості, яка набуває політичного значення лише в процесі артикуляції вимог і конструювання колективної ідентичності. Різниця полягає у співвідношенні популізму з демократією: у Лаклау – як логіка конструювання "народу", у Муфф – як стратегія демократичної артикуляції конфліктів, у Ардіті – як маргінальний, ітерабельний феномен, здатний як оновлювати, так і загрожувати демократичному устрою. Результати дослідження дозволяють систематизувати підходи до концепту справедливості в межах політичної філософії та виробити критерії його утвердження в

[*] СлюсарВадим / Slyusar Vadym, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри журналістики та філософських студій (Державний університет "Житомирська політехніка" м. Житомир, Україна)
vadmyksl@gmai.com
ORCID: 0000-0002-5593-0622

[**] Вітюк Ірина / Vityuk Iryna, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри журналістики та філософських студій (Державний університет "Житомирська політехніка" м. Житомир, Україна)
irenevik@i.ua
ORCID: 0000-0002-2998-6323

[***] Малихін Юрій / Malykhin Yurii, викладач суспільних дисциплін, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист (Житомирський агротехнічний фаховий коледж, м. Житомир, Україна)
malyhyn@ukr.net
ORCID: 0009-0007-0349-4156

суспільно-політичному порядку денному, що є особливо важливим для аналізу сучасних популістських дискурсів в Україні.

Ключові слова: *справедливість, популізм, теорії популізму, символічний обмін, демократія, народ, соціальний феномен, гегемонія, політична ідентичність.*

THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE THEORIES OF POPULISM BY E. LACLAU, C. MOUFFE AND B. ARDITI: A PHILOSOPHICAL AND POLITICAL ANALYSIS

V. M. Slyusar, I. K. Vityuk, Yu. V. Malykhin

The article presents a philosophical and political analysis of the concept of justice in the theories of populism developed by Ernesto Laclau, Chantal Mouffe and Benjamin Arditi. The study is motivated by the growing role of populist sentiments in political and social systems, as well as by the actualisation of the sense of injustice (social, political and symbolic) as a factor of mobilisation. The aim of the work is to identify common and distinct positions in the interpretation of justice and to explain the mechanisms of its realisation in social practice.

In E. Laclau's theory, justice appears as an "empty signifier" that unites heterogeneous unsatisfied demands through antagonism with the "enemy" (the oligarchy, the elite) and confers upon them a universal status, thereby constituting the "people" as a political subject. C. Mouffe regards justice as the axiological foundation of left-wing populism, which forms a collective will around equality within the framework of agonistic democracy and makes it possible to radicalise democratic institutions without abandoning them. B. Arditi treats justice as a phenomenon of the internal periphery of liberal democracy: on the one hand, as an instrument of vertical domination and subordination through "top-down distributive justice," and on the other, as an open critical process of rethinking legal and political norms. Common to all three approaches is a post-foundationalist understanding of justice, which acquires political significance only in the process of articulating demands and constructing collective identity. The difference lies in the relationship between populism and democracy: in Laclau it is a logic of constructing the "people," in Mouffe it is a strategy of democratic articulation of conflicts, and in Arditi it is a marginal, iterable phenomenon capable both of renewing and of threatening the democratic order. The results of the study make it possible to systematise approaches to the concept of justice within political philosophy and to develop criteria for its affirmation in the socio-political agenda, which is particularly important for the analysis of contemporary populist discourses in Ukraine.

Keywords*: justice, populism, theories of populism, symbolic exchange, democracy, people, social phenomenon, hegemony, political identity.*

Постановка проблеми. Популізм як феномен політичного життя ґрунтується на настроях, які можуть виконувати функції регулятивів у масовій свідомості. Дедалі частіше у науковому дискурсі стверджують про зростання ролі популістських настроїв не лише у політичній системі суспільства, а й у соціальній. Осмислення політичних процесів як чинника соціальної активності особи позначається апелюванням до справедливості як критерію ефективності діяльності влади. Відчуття несправедливості як відмінності ідеалів та їх практичної реалізації у суспільному житті, як невідповідності наявних норм та правил для регулювання соціальних процесів очікуванням особи актуалізує діяльність останньої щодо їх зміни. Важливо, що останні десятиліття позначаються переживанням не лише соціальної та політичної несправедливості, а й символічної, яка стосується визнання, можливостей вести відповідний спосіб життя, володіння нематеріальними об'єктами. Філософське осмислення концепту справедливості потребує врахування актуальних проблем реалізації політики популізму, яка реалізується у глобальному вимірі, засновуючись відповідних теоріях, серед яких теорії Е. Лаклау, Ш. Муфф і Б. Ардіті. Автори по-різному тлумачать популізм, а відтак відмінним є трактування змісту популізму, його ролі та місця у політичній практиці. Проблема

осмислення проблеми справедливості в зазначених теоріях не знайшла достатнє відображення у наукових розвідках за зазначеною тематикою. Труднощі викликають віднесення об'єкта дослідження до предметного поля різних наук – філософії (соціальної та політичної філософій) та політології, що потребує застосування методу компаративного аналізу на основі міждисциплінарного підходу. Значною мірою проблема актуалізується в українському контексті, де запит на справедливість є базовою умовою мобілізації суспільства для протидії військовій агресії росії і, водночас, об'єктом популістської інструменталізації в якості "справедливого миру" та його інтерпретацій з урахуванням відновлення повного обсягу демократичних процедур, призупинених через воєнний стан. Тому аналіз трактування концепту справедливості у теоріях популізму Е. Лаклау, Ш. Муфф і Б. Ардіті дозволить систематизувати у межах політичної філософії відповідні підходи, а також виробити критерії утвердження ідей на їх основі у порядку денному суспільно-політичного життя.

Метою дослідження є філософсько-політологічний аналіз концепту справедливості в теоріях популізму Е. Лаклау, Ш. Муфф і Б. Ардіті, встановлення спільних та відмінних позицій трактування та пояснення її реалізації у соціальній практиці. Теоретичне осмислення популізму останніми роками дедалі частіше привертає увагу як українських, так і зарубіжних науковців. Іранський політолог К. Могаддам у праці "Критичний дискурс-аналіз: огляд поглядів Ернесто Лакло, Шанталь Муфф та Нормана Феркло" показав крізь призму теорій зазначених авторів, як тексти й дискурси відображають, відтворюють та оскаржують відносини влади та ідеологію в сучасних суспільствах [9]. Р. Кусумото вважає теорію популістського лідерства Е. Лаклау внутрішньо послідовною: авторитарне лідерство в ній можливе, але не неминуче. Проте, на його думку, через свою неоднозначність ця теорія стратегічно недостатньо розроблена, щоб слугувати основою лівопопулістського проєкту [5]. Аналізуючи концепцію Ш. Муфф уругвайський політолог Х. Гонсалес-Скандіцці обґрунтовує її відносну автономію від теорії Е. Лаклау та стверджує, що її агоністичний і громадянсько-республіканський підхід сумісний з інституційними та нормативними засадами ліберальної демократії [4]. Філософсько-психологічні передумови сучасного популізму аналізує М. Кушнарьова. Спираючись на концепт "масової людини" Х. Ортеги-і-Гассета, вона доводить, що підґрунтям антиінтелектуалістських і популістських настроїв є не стільки невігластво, скільки завищена самооцінка власного інтелектуального рівня [15]. Спробу інтерпретувати популізм як дискурсивну практику влади здійснила М. Баранівська. Механізмами конструювання політичної реальності та "режимів істини" дослідниця вважає символічні опозиції, мобілізацію колективних емоцій, персоналізацію політики та стандартизовані риторичні кліше [13]. Р. Іващенко розкрив характер взаємозв'язку між феноменом популізму та концептом антиполітики, зокрема вплив популістських практик на кризу традиційних політичних інститутів [14]. У наших дослідженнях фрагментарно розглядалися проблеми популізму та справедливості у контексті аналізу насилля у період суспільних трансформацій [16: 17]. Утім, системний аналіз концепту справедливості в теоріях популізму Е. Лаклау, Ш. Муфф і Б. Ардіті не здійснювався.

Методи дослідження. Методологічна основа інтегрує в собі актуальний інструментарій соціальної філософії, політичної філософії та політичних наук, що дозволяє охарактеризувати концепт справедливості у категоріальному відношенні та як чинника соціально-політичної мобілізації. У дослідження застосовано компаративний, герменевтичний методи та метод екстраполяції. На основі компаративного методу здійснено зіставлення теорії популізму з метою встановлення спільних та відмінних позицій щодо

постфундаменталістського, агоністично-демократичного та плюралістичного трактування соціального та політичного вимірів справедливості. При цьому не ставиться мета встановлення переваги тієї чи іншої концепції, що дозоляє не лише здійснити аналіз авторських підходів до розв'язання проблеми справедливості у контексті політичної активності, а й визначити співвідносність проголошуваних ними позицій. Застосування герменевтичного методу зумовлене необхідністю реконструювання інтерпретацій змісту концепту в працях окреслених авторів у контексті формулювання опозиції народ – еліта. Окремі положення авторів кожної теорії розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язку з цілісним комплексом ідей за принципом герменевтичного кола, а також у контексті інтерпретації справедливості відносно уявлень про суспільний та політичний порядок. Застосування методу екстраполяції передбачає перенесення сформульованих у результаті аналізу теоретичних положень на площину суспільно-політичної практики. Це передбачає визначення, яким чином відбувається формулювання популістських вимог на основі суспільних запитів на справедливість, де остання може виступати суспільною цінністю, підставою для політичної мобілізації, предметом інтерпретацій політичними силами.

Дискусія та результати. Вибір для дослідження теорій Ернесто Лаклау, Шанталь Муфф та Бенжамен Ардіті зумовлений, по-перше, наявністю в їхніх працях проблематики справедливості, а по-друге відмінністю їхніх теоретичних позицій щодо природи популізму та його співвідношення з демократією. Ключової відмінністю теорії є те, що Е. Лаклау розглядає популізм як специфічну політичну логіку конструювання "народу" через артикуляцію еквівалентних вимог суспільства; Ш. Муфф – як політичну стратегію демократичної артикуляції соціальних конфліктів; Б. Ардіті – як суспільно-політичний феномен, що перебуває на маргінесі ліберальної демократії. Така відмінність теоретичних перспектив дає змогу розглянути концепт справедливості не як етичну категорію, а як соціальний феномен, зміст якого залежить від сформованості демократичних інституцій та культури взаємовідносин "народу" і владних структур.

Основними першоджерелами для аналізу осмислення концепту справедливості в теоріях популізму є праці Ернесто Лаклау "Гегемонія та соціалістична стратегія: до радикальної демократичної політики" (2001) [8]"Про популістський розум" (2005) [6], "Чому створення народу – головне завдання радикальної політики" (2006) [7], Шанталь Муфф "Демократичний парадокс" (2000) [12], "Демократія, права людини і космополітизм: агоністичний підхід" (2014) [10], "За лівий популізм" (2018) [11], Бенжамена Ардіті "Популізм, або політика на межі демократії" (2003) [2], "Говорячи про революцію: кінець жалоби" (2003) [3] та "Політика на межах лібералізму: відмінність, популізм, революція, агітація" (2007) [1].

Аргентинський філософ і політолог Ернесто Лаклау у своїй фундаментальній праці "Про популістський розум" акцентує на відсутності в науковому дискурсі концептуального розуміння популізму, що позначається традиційним описом його "релевантних ознак". На його думку, політична теорія потрапляє у таких методологічний "глухий кут" щодо популізму, через обмеження онтологічних інструментів, які нині доступні політичному аналізу; а також тому, що поняття "популізм", як місце теоретичної перешкоди, відображає деякі обмеження, притаманні способам, через які політична теорія підходила до питання того, як соціальні агенти "тоталізують" комплекс свого політичного досвіду [6: 4]. Саме тому його часто приписують не лише політичним процесам, а радше соціальній логіці, на основі якої здійснюється конструювання політики. Але він тут же уточнює, що популізм не

має соціальної бази та ідеологічної орієнтації. Така позиція дозволяє автору акцентувати на механізмах формування політичної ідентичності, передусім "народу" як політичного суб'єкта. Він акцентує на його похідній природі в результаті політичної артикуляції вимог до інституційної системи, зазначаючи, що він є не просто ідеологічним виявом, а реальним зв'язком між соціальними суб'єктами, тобто одним зі способів формування єдності групи [6: 73]. У разі задоволення конкретної вимоги вона втрачає свій ізольований характер і включається до інституційної диференційованої тотальності соціального порядку.

А в протилежному випадку спричиняється взаємодія суб'єктів її проголошення з іншими, чиї вимоги також не знайшли ефективної реалізації, тобто є рівноцінно незадоволеними. За умов їх накопичення та зростання нездатності інституційної системи сприймати їх диференційовано (кожну окремо від інших), вчений вважає, формується відношення еквівалентності вимог не відповідно одна до одної (вони можуть стосуватися різних сфер соціального життя), а передусім щодо їхнього спільного статусу невиконаних вимог владною інституційною системою. Такий процес спонукає до утворення політичної єдності із залученням ширшого кола різнорідних учасників. Таким чином множина одиничних демократичних вимог через еквівалентну артикуляцію трансформується у множину популярних вимог, що спричиняє формування антагоністичних відносин між "народом" та владою [6: 74]. При тому, що "в еквівалентному відношенні вимоги нічим позитивним не діляться, лише тим, що всі вони залишаються невиконаними" [6: 96]. Зазначені вимоги потребують символічного об'єднання на основі конкретного означника, здатного виходити за межі змісту одиничної як складової цієї множини, що сприяє до переходу еквівалентності вимог від рівня неясної солідарності до стабільної системи значень. Така популярна ідентичність, формуючи дедалі більший ланцюг вимог, стає все більш повною з екстенційного погляду, але через це прагнення охопити якомога більшу кількість різнорідних соціальних вимог, вона водночас стає інтенційно біднішою, оскільки змушена позбавлятися конкретних змістів [6: 95]. А це, у свою чергу, тенденційно перетворює його на "порожній означник" як репрезентанта різнорідних вимог, створюючи напругу між логікою відмінності (спрямована на збереження особливості / партикулярності вимоги) та еквівалентності (інтеграція вимог). "Порожній означник" містить в собі образи і слова, через які впізнають зміст вимог, і які надають послідовним конкретним змістам відчуття часової послідовності [6: 96]. Саме така артикуляція, на думку Е. Лаклау, створює передумови для конституювання "народу" в якості політичного суб'єкта.

Окремо Ернесто Лаклау не розглядає проблему справедливості, він звертається до цієї проблеми у контексті визначення "порожнього означника". У багатьох теоріях популізму (особливо соціалістичних), на його думку, проголошується претензія на соціальну справедливість як одна із гетерогенних рис цього соціально-політичного явища, яка позначає підтвердження прав "народу" здійснювати політичну активність, спрямовану проти привілейованих груп інтересів, що оцінюються як "антинародні". Підтримуючи ідею Джорджа Рюде, за якою прагнення елементарної справедливості відноситься до "інстинкту зрівнювання", вказує на його здатність інтегруватися в різні соціальні змісти, що дозволяє описати його як одного з "порожніх означників". Її семантична функція разом із такими ж поняттями як "рівність", "порядок" і "свобода" полягає не у вираженні конкретного концептуального змісту, а у функціонуванні як назви повноти, яка

конститутивно відсутня. Е. Лаклау наголошує, що "немає жодної людської ситуації, де не існувала б якась несправедливість, термін "справедливість" має сенс" [6: 96]. А відтак усі дискусії та суперечки стосовно можливостей формування суспільних відносин на основі цього принципу радше стосуються не проблеми його універсального змісту в дискурсі логіко-концептуальних зв'язків, а способу становлення його політичним значенням при інтеграції різнорідних вимог. Справедливість отримує різний зміст залежно від вимог політичних сил, які до нього апелюють, інтерпретації ними характеру суспільних суперечностей. Автор описує цей механізм наступним чином: "Якщо я звертаюся до набору соціальних скарг, до поширеної несправедливості й приписую її джерело "олігархії", наприклад, я виконую дві взаємопов'язані операції: з одного боку, я створюю "народ", знаходячи спільну ідентичність набору соціальних вимог у їхній опозиції до олігархії; з іншого боку, ворог перестає бути чисто випадковим і набуває більш глобальних вимірів" [6: 97]. Відтак, справедливість виконує передусім мобілізаційну функцію, надаючи конкретним вимогам всезагального статусу, вирішення яких потребує колективної політичної відповіді. Справедливість і є одним із означників, на основі якого формується "народ", який не існував як цілісна політична спільнота до моменту політичної артикуляції, для якого спільний образ ворога стигматизується як уособлення несправедливості. У цьому контексті автор теорії вступає в дискусію зі С. Жижеком стосовно його твердження про екстерналізацію або опредметнення образа ворога в популізмі як позитивної онтологічної сутності, чиє знищення знаменує справедливість. Він наводить контрагрумент: популярна ідентичність не передує нападу ворога, а саме їхній антагонізм постає передумовою її конституювання; екстерналізація не є суто "протофашистською тенденцією", а необхідною умовою будь-якої гегемонічної (тобто політичної) конструкції "народу" [7: 648-649]. Саме "порожній" характер означника із відсутнім конкретним змістом, яким наповнені конкретні вимоги, виявляє його можливості представляти широке коло суспільних очікувань осіб, які мають відмінні політичні погляди. Ще у спільній з Шанталь Муфф праці "Гегемонія та соціалістична стратегія" він апелював до ідей Ф. Гаєка та Р. Нозіка, що поняття соціальної або перерозподільної справедливості, яке є незрозумілим у ліберальному суспільстві, постає як порожнє і беззмістовне через неможливість визначення критеріїв доходів, які б відповідали зазначеному принципу, та нездатність держави його реалізовувати у законний спосіб "справедливий" розподіл матеріальних благ, які уже належать окремим особам [8: 172-173]. "Порожній означник" не тотожній "абстрактному", хоча вони є змістовно близькими, перший володіє інтегральною здатністю щодо розрізнених вимог, воно логічно виводиться з них. Так, вимоги у гідній оплаті праці, подоланні корупції, рівного доступу до освітніх та медичних послуг можуть об'єднатися у вимогу справедливості. Е. Лаклау показує механізм об'єднання навколо справедливості через концепцію конденсації Л. Альтюссера та революційних процесів у російській імперії в 1917 році. Вимоги "хліб, мир і земля", на його думку, мали потенціал залишитися замкненими у своєму партикуляризмі, "але через радикальний характер вкладення щось із порожнечі "справедливості" та "свободи" перейшло до вимог, що таким чином стали назвами універсальності, яка перевищує їх фактичний конкретний зміст" [6: 97]. Тобто справедливість виступає концептуальним спільним знаменником конкретних політичних вимог, які навіть при об'єднанні зберігають свій партикулярний характер.

Бельгійська політична філософиня Шанталь Муфф у праці "За лівий популізм" здійснює, як й Е. Лаклау, антиесенціалістський підхід до аналізу досліджуваного феномену. Вона його трактує як дискурсивну стратегію конструювання політичного фронтиру, заперечуючи її визначення як ідеології,

режиму чи програми. За Ш. Муфф, популізм є радше способом ведення політики в різних проявах, які реалізуються під тиском політичних або соціально-економічних трансформацій за умови, що домінуюча гегемонія дестабілізується через множення незадоволених вимог. Функціонування відповідних інститутів, спрямованих на захист існуючих порядків стає неефективним, руйнується історичний блок, що забезпечує соціальну базу гегемонічної формації, "і виникає можливість створення нового суб'єкта колективної дії – народу – здатного перебудувати соціальний лад, який сприймається як несправедливий" [11: 26]. Тобто саме досвід несправедливості існуючого ладу і є точкою відліку для популістської мобілізації. На її думку, правий популізм є загрозою демократії під гаслами її відновлення, на відміну від лівого, спрямованого на реальне об'єднання демократичних вимог у колективну волю для створення "народу". Це передбачає конструювання колективної волі як наслідку мобілізації спільних афектів на захист рівності та соціальної справедливості [11: 22]. Головним завданням для її утвердження є встановлення ланцюга еквівалентності передусім між вимогами робітників, іммігрантів та нестабільного середнього класу, а також іншими демократичними вимогами. Демократична логіка дозволяє здійснити демаркацію "ми" – "вони", тобто тими, хто належить до "демосу", і тими, хто знаходиться поза ним [12: 4]. У разі успіху створюється нова гегемонія, здатна радикалізувати демократію. Ш. Муфф вводить у науковий обіг поняття "популістський момент" та "пост-демократія", описуючи сучасний політичний стан, що виник внаслідок тривалої неоліберальної гегемонії і характеризується втратою необхідною для ефективного функціонування демократичної політичної системи агоністичної напруги між ліберальними та демократичними принципами. Утверджуються лише ідеї економічного лібералізму з його орієнтацією на розширення ролі фінансового сектору, заміщуючи політичний. А поняття "пост-політика" позначає розмивання політичних меж між правими та лівими, зводячи зміну влади лише до конкурентної боротьби між правоцентристськими та лівоцентристськими партіями, заперечуючи основи для реалізації народного суверенітету. Але авторка не заперечує ліберальну демократію як таку, а пропонує переосмислити етико-політичні принципи її режиму. Вона наголошує, що соціально-політичний конфлікт повинен набувати форми агонізму як боротьби між суперниками, а не антагонізму як боротьби між ворогами. Наявність у демократичних режимах конфронтації політичних позицій забезпечує перше, а її відсутність створює небезпеку утвердження конфронтації між непідлягаючими обговоренню моральними цінностями або есенціалістськими формами ідентифікації [10: 183].

Конструктивним потенціалом ліберальної демократії є визнання розриву між народом як колективної політично артикульованої ідентичності, яка не може бути сформованою остаточно, й різними його ідентифікаціями. Вона залишає простір для суперечок і запобігає встановленню "раціонального" консенсусу [12: 55-56]. Звісно, Ш. Муфф вважає, що такий консенсус потрібен щодо інститутів, які становлять демократичний лад, але завжди буде розбіжність у тому, як здійснювати соціальну справедливість у цих інституціях [12: 113]. Трактування змісту соціальної справедливості демонструє собою інструментальний характер визначення відмінностей між популістичними проєктами та їхніми способами формування політичної спільноти. "Народ" конструюється і правими популістськими партіями, і лівими, але саме орієнтація на аксіологічні принципи рівності та соціальної справедливості є базовою для складання стратегії діяльності

останніх [11: 86]. Апеляція до соціальної справедливості не лише визначає ціннісні засади цього типу популізму, а й обґрунтовує переосмислення існуючого політичного порядку. Справедливість для лівих рухів у цьому контексті виступає мотивом відмови від ліберально-демократичних інститутів та побудову нової політичної спільноти [11: 50]. У той час як Ш. Муфф пропонує їх збереження для критичної взаємодії останніх з ними, що здатне через встановлення гегемонії мобілізувати символічні ресурси демократичної традиції. Парадоксально, але на її думку саме ефективне функціонування демократичного дискурсу здатне подолати дискурс підпорядкування, перетворюючи їх на антагонізми.

Теорія популізму Бенджаміна Ардіті є спробою розкрити зміст популізму як рекурентну рису сучасної політики. Цей суспільно-політичний феномен, на його думку, виявляється на "краях" демократії, тобто на внутрішній периферії ліберально-демократичної політики, що, зрештою, розмиває концептуальні контури терміну, вказуючи на його теоретично суперечливий статус [2: 19]. Автор на основі фактів повторення зі змінами популізму в часі стверджує про його наявність як в демократичних, та і в недемократичних режимах. Повторюваність (він вживає термін "ітерабельність") відбувається у три способи: як супутника сучасних, посилених медіа форм представництва; як симптом або парадоксальний елемент, здатний водночас порушувати й оновлювати функціонування демократичної політики; як "зворотний бік", здатний загрожувати самому демократичному устрою і перерости в авторитаризм [2: 20]. За умов загострення соціально-політичних конфліктів актуалізується проблема їх розв'язання символічно у політичній сфері, а у масовій свідомості утверджується відчуття соціальної фрагментації. Одним з альтернативних інструментів його подолання є пошук суттєвої ідентичності, якою постає "народ" як уособлення ідеї єдиного цілого.

Принцип соціальної справедливості, який може реалізуватися політичною владою, сприймаються популістами "як процес зверху вниз, як вертикальний зв'язок між політичними лідерами та урядовими органами прийняття рішень з вдячними масами" [2: 28]. Справедливість тлумачиться як інструмент влади для підкорення громадян через тотальне неусвідомлення ними своїх прав, почуття власних прагнень або свободи об'єднання. Відбувається "перетворення розподільчої справедливості на інструмент домінування" [1: 85]. Хоча інший аспект справедливості, за Б. Ардіті, виходить із вимоги не ототожнювати справедливість з формальним дотриманням закону, оскільки "ми не можемо досягти справедливості, лише дотримуючись закону або застосовуючи його, оскільки тоді унікальність конкретного випадку буде підпорядкована загальності закону" [3: 85]. У цьому контексті справедливість постає відкритим процесом критичного переосмислення правових і політичних норм.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Концепт справедливості в теоріях популізму Е. Лаклау, Ш. Муфф і Б. Ардіті функціонує не як фіксована етична категорія, а як соціально-політичний феномен, пов'язаний із конструюванням колективної ідентичності "народу" та мобілізацією незадоволених вимог. У Лаклау справедливість виступає "порожнім означником", що об'єднує різнорідні вимоги через антагонізм із ворогом і надає їм універсального статусу. Муфф трактує її як аксіологічну основу лівого популізму, яка дозволяє формувати колективну волю навколо рівності в межах агоністичної демократії. Ардіті розглядає справедливість як явище внутрішньої периферії демократії, здатне функціонувати і як інструмент вертикального домінування, і як критичний процес переосмислення норм. Спільним для всіх підходів є постфундаменталістське розуміння справедливості, що набуває політичного значення лише в процесі артикуляції, що особливо актуально для українського

контексту мобілізації суспільства. Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричний аналіз артикуляції концепту справедливості в сучасних популістських дискурсах (зокрема в українському контексті війни та повоєнного відновлення) із застосуванням міждисциплінарних методів дискурс-аналізу та компаративістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arditi B. Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 176 p.

2. Arditi B. Populism, or, politics at the edges of democracy. *Contemporary Politics*. 2003. Vol. 9. № 1. P. 17–31.

3. Arditi B. Talkin' 'bout a Revolution: The End of Mourning. Parallax. 2003. Vol. 9. № 2. P. 81–95.

4. González Scandizzi J. The agonistic path towards populism: Mouffe, the left and its democratic crossroads. *Contemporary Political Theory*. 2025. Vol. 24. № 2. P. 206–225. DOI: https://doi.org/10.1057/s41296-024-00713-0.

5. Kusumoto R. On the Ambiguities of Laclauian Populist Leadership. *Constellations*. 2026. Vol. 33. № 1. P. 72–82. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-8675.70023.

6. Laclau E. On Populist Reason. London; New York: Verso, 2005. 224 p.

7. Laclau E. Why Constructing a People Is the Main Task of Radical Politics. *Critical Inquiry*. 2006. Vol. 32. № 4. P. 646–680.

8. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. 2nd ed. London; New York: Verso, 2001. 198 p.

9. Moghaddam K. A. Critical discourse analysis: A review of the views of Ernesto Laclau, Chantal Mouffe and Norman Fairclough. *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law*. 2024. № 1(2). P. 86–90. DOI: https://doi.org/10.63053/ijrel.16

10. Mouffe C. Democracy, human rights and cosmopolitanism: an agonistic approach. *The Meanings of Rights: The Philosophy and Social Theory of Human Rights*; eds. C. Douzinas, C. Gearty. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. P. 181–192. DOI: 10.1017/CBO9781139227124.014.

11. Mouffe C. For a Left Populism. London; New York: Verso, 2018. 98 p.

12. Mouffe C. The Democratic Paradox. London: Verso, 2000. 143 p.

13. Баранівська М. Популізм як дискурсивна практика влади: інтерпретація в межах теорії Мішеля Фуко. *Політичні дослідження*. 2026. № 2 (12). С. 50–61. DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-2-3

14. Іващенко Р. А. Популізм в концептуалізації анти-політики. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2025. № 55. С. 278–282. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.42

15. Кушнарьова М. Популізм у добу постправди: від антиінтелектуалізму до абсолютизації емоцій. *Політичні дослідження*. 2026. № 1 (11). С. 3–23. DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-1-1

16. Слюсар В. М. Соціальне насилля: зміст і форми реалізації у трансформаційних процесах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. "Філософські науки". 2016. Вип. 1 (82) С. 127–132.

17. Слюсар В. М. Насилля: соціально-філософська природа: монографія. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. 450 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Arditi, B. (2007). Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation. Edinburgh: Edinburgh University Press (in English).

2. Arditi, B. (2003). Populism, or, politics at the edges of democracy. *Contemporary Politics*. Vol. 9. № 1. P. 17–31 (in English).

3. Arditi, B. (2003). Talkin' 'bout a Revolution: The End of Mourning. *Parallax*. Vol. 9. № 2. P. 81–95 (in English).

4. González Scandizzi, J. (2025). The agonistic path towards populism: Mouffe, the left and its democratic crossroads. *Contemporary Political Theory*. Vol. 24. № 2. P. 206–225. DOI: 10.1057/s41296-024-00713-0 (in English).

5. Kusumoto, R. (2026). On the Ambiguities of Laclauian Populist Leadership. *Constellations*. Vol. 33. № 1. P. 72–82. DOI: 10.1111/1467-8675.70023 (in English).

6. Laclau, E. (2005). On Populist Reason. London; New York: Verso (in English).

7. Laclau, E. (2006). Why Constructing a People Is the Main Task of Radical Politics. *Critical Inquiry*. Vol. 32. № 4. P. 646–680 (in English).

8. Laclau, E., Mouffe, C. (2001). Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. 2nd ed. London; New York: Verso (in English).

9. Moghaddam, K. A. (2024). Critical discourse analysis: A review of the views of Ernesto Laclau, Chantal Mouffe and Norman Fairclough. *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law*. Vol. 1. № 2. P. 86–90. DOI: 10.63053/ijrel.16 (in English).

10. Mouffe, C. (2014). Democracy, human rights and cosmopolitanism: an agonistic approach. *The Meanings of Rights: The Philosophy and Social Theory of Human Rights*; eds. C. Douzinas, C. Gearty. Cambridge: Cambridge University Press. P. 181–192. DOI: 10.1017/CBO9781139227124.014 (in English).

11. Mouffe, C. (2018). For a Left Populism. London; New York: Verso (in English).

12. Mouffe, C. (2000). The Democratic Paradox. London: Verso (in English).

13. Baranivska, M. (2026). Populizm yak dyskursyvna praktyka vlady: interpretatsiia v mezhakh teorii Mishelia Fuko. [Populism as a discursive practice of power: an interpretation within Michel Foucault's theory]. *Politychni doslidzhennia*. № 2 (12). S. 50–61. DOI: 10.53317/2786-4774-2026-2-3 (in Ukrainian).

14. Ivashchenko, R. A. (2025). Populizm v kontseptualizatsii anty-polityky. [Populism in the conceptualization of anti-politics]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii*. № 55. S. 278–282. DOI: 10.32782/apfs.v055.2025.42 (in Ukrainian).

15. Kushnarova, M. (2026). Populizm u dobu postpravdy: vid antyintelektualizmu do absoliutyzatsii emotsii. [Populism in the post-truth era: from anti-intellectualism to the absolutization of emotions]. *Politychni doslidzhennia*. № 1 (11). S. 3–23. DOI: 10.53317/2786-4774-2026-1-1 (in Ukrainian).

16. Sliusar, V. M. (2016). Sotsialne nasylia: zmist i formy realizatsii u transformatsiinykh protsesakh. [Social violence: content and forms of manifestation in transformation processes]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky*. Vyp. 1 (82). S. 127–132 (in Ukrainian).

17. Sliusar, V. M. (2017). Nasyllia: sotsialno-filosofska pryroda. [Violence: Social and Philosophical Nature]. Zhytomyr: Vyd-vo Yevenok O. O. (in Ukrainian).

Receive: September 16, 2026
Accepted: October 03, 2026